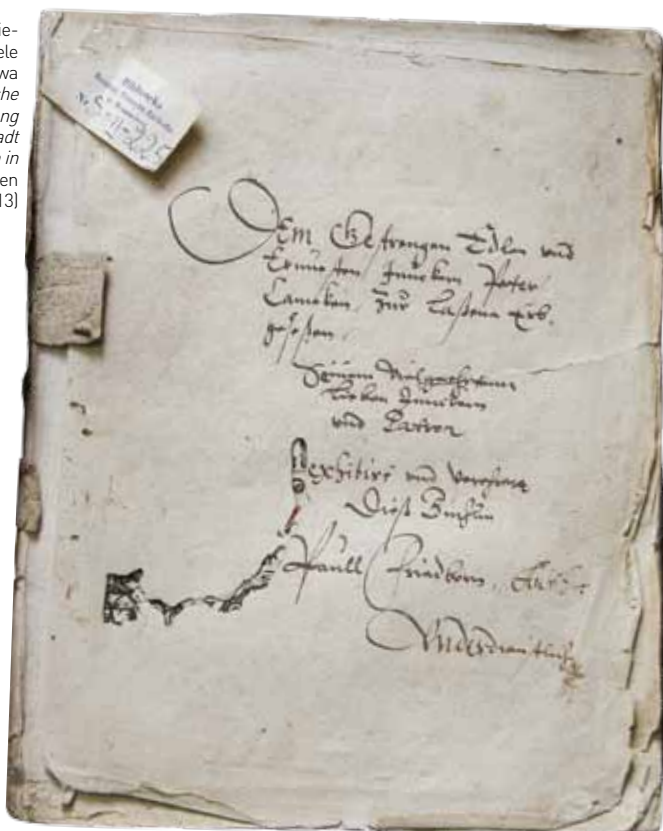

COLLECTION OF OLD PRINTS The collection of old prints belonging to the National Museum in Szczecin bears precious testimony to the material and spiritual heritage of Pomorze Zachodnie (Western Pomerania), which deserves to be more widely discussed and popularised. The collection numbers 577 works [744 volumes]. Publications on the history of Europe, including that of Pomorze, account for 80% of the collection. The other prints are devoted to: alchemy, architecture, sightseeing, numismatics, religion and art. There is also a small number of works on philosophy, a few dictionaries, lexicons and textbooks, as well as prints on navigation and ship building.

Autograf P. Friedeborna w dziele jego autorstwa *Historische Beschreibung der Stadt Alten Stettin in Pommern* [Alten Stettin 1613]

Jeden z wielu druków w kolekcji

MARTA KURZYŃSKA

KOLEKCJA STARYCH

Kolekcja starych druków Biblioteki Muzeum Narodowego w Szczecinie stanowi cenne Pomorze Zachodniego, godne szerszego omówienia i popularyzowania¹.

W Szczecinie proces instytucjonalizacji zbieractwa i kolekcjonerstwa zwińczyło powstanie trzech towarzystw: Gesellschaft für Pommerische Geschichte und Altertumskunde (Towarzystwo Historii i Starożytności Pomorza), Kunstverein für Pommern (Towarzystwo Sztuk Pięknych Pomorza) oraz Entomologischer Verein (Towarzystwo Entomologiczne). Pierwsze było Towarzystwo Historii i Starożytności Pomorza (1824 r.), powołane w trosce o zachowanie dla potomności dokumentów pisanych oraz pomników kultury materialnej Pomorza. Działalność Towarzystwa wywarła ogromny wpływ na kształtowanie się postaw intelektualnych oraz zainteresowań badawczych wykształconego mieszczaństwa nie tylko Szczecina, ale i całej prowincji pomorskiej; zbiory Towarzystwa stały się podstawą muzealnych ekspozycji, a jego członkowie zasilali szeregi innych towarzystw organizujących się dla zakładania muzeów. Początkowo miano „muzeum” uzyskiwały organizacje skupiające i upubliczniające prywatne kolekcje. Pierwsze było Muzeum Sztuki Miasta Szczecina, założone w 1857 r. przez Towarzystwo Sztuk Pięknych Pomorza dla ekspozycji

wania dzieł sztuki, głównie malarstwa. Drugie muzeum, pod nazwą Pommersches Museum (Muzeum Pomorskie), powołali w 1864 r. członkowie Towarzystwa Entomologicznego. Zadaniem tej placówki było tworzenie kolekcji sztuki, gromadzenie zbiorów archeologicznych, geologicznych i przyrodniczych, opieka nad nimi oraz organizowanie ekspozycji. Do 1913 r. Muzeum Pomorskie nie posiadało stałej siedziby, a mimo to już po dwóch latach otwarto przy nim bibliotekę. Zapoczątkowały ją dary założycieli Muzeum, dzięki którym uzyskano 1160 wol., a wśród nich egzemplarze starodruków (m.in. kroniki Micraeliusa, Cramera, Kranza, Schwartzta). W 1892 r. Heinrich Dohrn przekazał miastu bogate zbiory przyrodnicze wraz z całą biblioteką, której wartość oceniano na 40 tys. marek. W 1913 r. zakończono budowę monumentalnego gmachu Museum der Stadt Stettin (Muzeum Miasta Szczecina). Jego ekspozycję zbudowano na bazie licznych, dotąd rozproszonych, miejskich zbiorów, wzbogaconych o kolejne dary szcześcińskich patrycjuszów. Uzupelnieniem znakomitej kolekcji

BMNS wymagający konserwacji - Biblia (Frankfurt am Mayn 1564)

DRUKÓW

świadectwo kultury materialnej i duchowej

sztuki antycznej, malarstwa nowożytnego i współczesnego oraz znaczącego zespołu muzealiów przyrodniczych była biblioteka wraz z czytelnią, głównie publikacji i periodyków z zakresu przyrody i sztuki. Osobne pomieszczenia zajmował Gabinet Rycin oraz kolekcja starych druków. W 1928 r. otwarto w Szczecinie Provinzialmuseum Pommerscher Altertümer Stettin (Prowincjonalne Muzeum Starożytności Pomorskich), któremu Towarzystwo Historii i Starożytności Pomorza przekazało – jako docelowemu miejscu eksponowania zabytków historycznych Pomorza – wszystkie swoje uprawnienia i kolekcje muzealne, wraz z podręcznym księgozbiorem. Muzeum to od 1934 r. przyjęło nazwę Pommersches Landesmuseum (Pomorskie Muzeum Krajowe). Jego siedzibą był Pałac Sejmu Senatów – obecna siedziba Galerii Sztuki Dawnej Muzeum Narodowego w Szczecinie.

Powojenne losy zbiorów bibliotecznych obydwu instytucji – Muzeum Miasta Szczecina i Pomorskiego Muzeum Krajowego – sprawiły, że obecna Biblioteka Muzeum Narodowego w Szczecinie odziedziczyła ich zasoby w stosunkowo niewielkim procencie. Część zbiorów muzealnych zabrali ewakuujący się Niemcy, część rozszabrowano lub zniszczono. Pozostałe zbiory zabezpieczono i w miarę możliwości próbowano uporządkować. Do 1950 r.

w Szczecinie funkcjonowało Muzeum Miejskie i Muzeum Morskie – z osobnymi bibliotekami, których bazą były poniemieckie księgozbiory. Dokumenty z lat 1945–1963 rejestrują proces rozproszenia muzealnych księgozbiorów po wielu instytucjach naukowych w głębi Polski i w samym Szczecinie. Część zasobów bibliotecznych trafiła również w inne miejsca, zabezpieczona i rozdysponowana najpierw przez Wojewódzką Komisję Opieki nad Książkami, a następnie przez Zbiornicę Księgozbiorów Zabezpieczonych, działającą w Szczecinie, w latach 1947–1950. Za sprawą tych instytucji biblioteczne zasoby muzealne były zarówno uszczuplane, jak i wzbogacane. W 1945 r. Muzeum Miejskie otrzymało zbiór starych druków Kościoła Kolegiackiego (Marienkirche); w 1948 r. przejęło książki z Wojewódzkiej Składnicy Książek Poniemieckich w Stargardzie, a po roku także duży zasób książek z zakresu prehistorii, nauk przyrodniczych, historii, sztuki i innych dziedzin, wśród których na pewno znajdowały się starodruki. W zamian za książki z odziedziczonych niemieckich księgozbiorów, zakwalifikowane jako niepotrzebne lub dublety, wśród których były również inkunabuły i starodruki, pozyskiwano ogromnie pożądane książki polskie. Muzeum Miejskie, w ramach pełnionej funkcji ochronnej wobec zbiorów muzealnych województwa szczecińskiego, przejmowało również pozostałości po ich księgozbiorach, w tym starodruki.

W latach 1955–1970 ukształtował się naukowy charakter Biblioteki Muzeum. W tym czasie przeniesiono Bibliotekę z czytelnią do gmachu przy ul. Staromłyńskiej (1956), gdzie mieści się ona do dzisiaj. Dokonano również poważnej selekcji księgozbioru. W jej wyniku, w roku 1959 i 1963, przekazano WiMBP w Szczecinie 1700 wol. starych druków, stanowiących dublety lub dzieła tematycznie niemieszczące się w kręgu zainteresowań Muzeum. Decyzja ta podyktowana była zapewne brakiem miejsca do przechowywania tego rodzaju zbioru, niedostatków kadrowych dla jego opracowania oraz priorytetowego skupienia się na pozyskiwaniu, opracowywaniu i udostępnianiu współczesnych wydawnictw potrzebnych w badaniach prowadzonych przez pracowników Muzeum. Od lat 70. XX w. kolekcja starych druków uzupełniana była pojedynczymi zakupami. Od początku lat 90. XX w. pozostaje już w niezmiennym kształcie.

Kolekcja starych druków Biblioteki Muzeum Narodowego w Szczecinie liczy 577 dzieł (744 wol.) wydanych w okresie od XVI w. do końca XVIII w. Jest to czwarty pod względem wielkości zbiór starych druków w Szczecinie. Większość kolekcji z dopiskiem „mienie poniemieckie” rozpoczęto inwentaryzować w połowie lat 60. XX w. Ostatni wpis do inwentarza nastąpił w 1993 r. Opracowanie zakończono natomiast dopiero w 2001 r. Informacje o zawartości kolekcji czerpać można z katalogu alfabetycznego z podziałem czasowym oraz z kartoteki rzeczowej.

W zbiorze najliczniej reprezentowane są druki z XVIII w. (352 tyt., w tym 148 to pomeranica) i XVII w. (180 tyt., w tym 82 tyt. to pomeranica). Najmniej jest dzieł z XVI w. (29 tyt., w tym 8 tyt. to pomeranica). Językiem dominującym jest niemiecki, drugim – łacina.

Najstarsze druki w zbiorze BMNS zostały wydane w pierwszej połowie XVI w. Do najciekawszych należą trzy z nich. Pierwszy to końcowy fragment protestu elektora Brandenburskiego, Georga, wystosowany do cesarza Karola V (1500–1558) przeciwko bezprawnemu, w mniemaniu elektora, uznawaniu przez książąt pomorskich bezpośredniej podległości lennej cesarzowi, a nie elektorowi (druk wydał Phillip Ulhart w Augsburgu, najprawdopodobniej w 1522 r.). Drugi to najstarszy i jeden z najcenniejszych druków w zasobie BMNS: pierwsze tłumaczenie na język niemiecki klasycznego dzieła architektonicznego Witruwiusza – *Vitruvius Teutsch* (Nürnberg 1548). Zawiera bogate komentarze Walthera H. Riviusa (po 1500–1548) oraz liczne ryciny drzeworytnicze (P. Fletnera, G. Pencza, V. Solisa, H. Brosamera), ilustrujące efekty załamania światła, detale klasycznej architektury, przyrządy wojenne i astronomiczne, czy odkrycia inżynierii wodnej. Trzecie war- te uwagi dzieło w grupie najstarszych to nadal aktualny przewod-

A. Kircher, J. Grueber, *La Chine* (Amsterdam 1670)

Agenda ... gestellet vor de Kercken in Pamern (Alten Stettin 1691). Na karcie przedtytułowej herb książąt pomorskich

nik po antycznych zabytkach Rzymu – *De urbis antiquitatibus libri quinque Romae* (Rom 1545) Andrei Fulviusa (1470–1527), znanego kolekcjonera i znawcy starożytności; jedno pierwszych pogłębionych studiów, dokumentujące zabytki starożytności.

Zakres tematyczny kolekcji został określony potrzebami badawczymi Muzeum. Pośród druków, które trafiły do BMNS, wyselekcjonowano i pozostawiono przede wszystkim publikacje dotyczące historii. Stanowią one około 80 proc. zbioru. Oprócz prac odnoszących się do Pomorza, licznie reprezentowane są głównie dzieła traktujące o historii Europy – ogólnie i w odniesieniu do jej wybranych obszarów. Można tu wymienić m.in.: *Theatrum Europaeum* (1647–1723); J. Sleidanus, *Ordentliche Beschreibung und Verzeichnuß allerley furnamer Händel, so sich in Glaubens- und anderen weltlichen Sachen* (Straßburg 1588); S. Freyberger, *Historico-Politica Deductio Hodierni Status Germaniae Franciae, Angliae, Daniae et Poloniae* (Frankfurt 1656); J. F. Roesch, *Plans von zwei und vierzig Haupt-Schlachten, Treffen und Belagerungen des siebenjährigen Kriegs* (Frankfurt 1789–1791); H. Rantzau, *Belli Dithmarsici ab inclito Daniae rege Friderico II.* (Basiliae 1570) itd. W tej grupie znajduje się również zbiór dysertacji, w tym dotyczące historii Polski. W części historyograficznej kolekcji reprezentowane są także często pięknie ilustrowane historie uniwersalne świata. Pozostałe druki dotyczą alchemii, architektury, krajoznawstwa, numizmatyki, religii, czy sztuki. Nielicznie występują także dzieła filozoficzne, słowniki, leksykony i podręczniki, a także druki dotyczące nawigacji oraz budownictwa okrętowego. Wiele egzemplarzy jest ze względu na swą tematykę bogato ilustrowanych. W kolekcji znajdują się również zakupione w latach 70. polonica – 17 tytułów w jednym kločku introligatorskim. Jest to zbiór różnych druków, przeważnie o tematyce religijnej z XVII–XVIII w. Wśród nich znajdują się także wybrane numery gazet wileńskich z lat 1760–1764.

Pomeranica stanowią około 40 proc. kolekcji. Są to głównie druki wydawane na obszarze Pomorza Zachodniego. Na strukturę tematyczną piśmiennictwa pomorskiego, podobnie jak nurtu głównego, składają się przede wszystkim dzieła historyograficzne. Wyróżnić tu należy przede wszystkim syntezy dziejów Pomorza napisane przez znamienitych uczonych pomorskich, np.: J. Micraelius, *Altes Pommerland* (Alten Stettin 1639–1640) – historia Pomorza od czasów przedhistorycznych do 1636 r., uwzględniająca czasy stowiańskie tych ziem; opracowane przez J. H. Balthasara dzieło J. Bugenhagena, opisującego Pomorze do XVI w. – *Pomerania In Quatuor Libros Divisa* (Gryphiswaldiae 1728) oraz dzieło V. von Eickstedta – *Epitome Annalium Pomer-*

niae (Gryphiswaldia 1728) – zawierające genealogię Gryfitów i spis biskupów pomorskich od XII w.; Ch. F. Wutstracka, *Kurze historisch-geographisch-statistische Beschreibung von dem königlich- preussischen Herzogthume Vor- und Hinter-Pommern* (Stettin 1793) – opis XVII-wiecznego Pomorza Przedniego i Tylnego; M. Rango, *Origines Pomeranicas Clariss[imorum] Vitorum* (Colbergae 1684) – opracowanie dotyczące starożytności pomorskich; A. von Balthasara, *Historische Nachricht von den Landesgesetzen im Hertzogthum Pommern* (Greifswald 1740) – opis Pomorza pod panowaniem szwedzkim. Dopetnieniem tej grupy druków są również bogate zbiory dokumentów (edyktów, mandatów, patentów, przywilejów) w obrębie prawodawstwa terytorialnego. Liczną reprezentację w zbiorze ma także historia kościoła pomorskiego. Przeważają w niej źródła do dziejów liturgii protestanckiej, np.: D. Cramer, *Das grosse Pomrische Kirchen Chronicon von 1124 – 1601* (Alten Stettin 1628) – kronika chrystianizacji Pomorza; ordynacje kościelne dla Pomorza – *Agenda, das ist, Ordninge der heiligen Kirchenempter und Ceremonien... gestellet vor de Kercken in Pamern* (najstarsza z 1569, najpóźniejsza z 1691), *Kirchenordnung im Lande zu Pommern* (Alten Stettin 1690); *Synodica in ecclesis Pomeraniae promulgata in Synodo Gryphenhagiae, Anno 1574 am 18 et 19 die Junii* (Alten Stettin 1690) – ustalenia synodu w Greifswaldzie dotyczącego korekt w liturgii protestanckiej; A. von Balthasar, *Historisch-Theologisch-Juristische Anmerkungen über die Pommersche Kirchen-Ordnung und Agende vom Jahr* [1569] (Greifswald 1756) – opracowanie dotyczące historii prawa kanonicznego od czasów wprowadzenia protestantyzmu na Pomorzu; L. D. Bollhagen, *Heiliges Lippen- und Herzens-Opffer einer gläubigen Seele oder vollständiges Gesang-Buch* (Alten-Stettin 1754) – popularny śpiewnik liturgiczny; J. Ch. Becmann, *Anmerkungen von dem Ritterlichen Johanniter Orden* (Frankfurt an der Oder 1693) – uwagi na temat reguły protestanckiego zakonu joannitów itp. Wśród druków z powyższego zakresu tematycznego ciekawą grupą są zbiory kazań oraz mów pogrzebowych. Stanowią one ważne świadectwo kultury intelektualnej oraz religijnej na Pomorzu, cenne źródło dla biografistyki historycznej.

W kolekcji BMNS znajdują się również inne źródła do dziejów Pomorza. Należą do nich monografie i opisy miast pomorskich oraz ich poszczególnych obiektów, np.: P. Friedeborn, *Historische Beschreibung der Stadt Alten Stettin in Pommern* (Alten Stettin 1613); W. C. Stolle, *Beschreibung und Geschichte der uralten, ehemals festen, grossen und berühmten Hanseestadt Demmin* (Greifswald 1772); L. W. Brüggemann, *Ausführliche*

Ch. Neubaurn, *Vera architecturae militaris Praxis* (Stargard in Pommern 1679)

Agenda ... gestellet vor de Kercken in Pamern (Alten Stettin 1691). Własność kościoła św. Gertrudy w Dartowie, druk zakupiony w 1692 r.

Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königl. Preussischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern (Stettin 1784) – tom pierwszy dotyczy Koszalina, a drugi Szczecina; *Gründlicher, warhafter und Kurzer Bericht von der Hanse Stadt Stralsund* (Stralsund 1631) itd. Źródła do dziejów nauki pomorskiej w postaci opracowań na temat uczonych, np.: J. C. Oelrichs, *Historisch - Diplomatische Beyträge zur Geschichte der Gelahrtheit, besonders im Hertzogthum Pommern* (Berlin 1767), czy A. C. Vanselow, *Gelehrtes Pommern* (Stargard 1728). Kroniki i roczniki pozapomorskie, napisane przez pomorskich uczonych, np.: A. Angelus, *Rerum Marchicarum Breviarium* (Wittneberg 1593); J. Carion, *Auslegung Weissagung Veränderung zufälligem glück der höchsten Potentaten des Römischen reichs* (Mittelburg 1594); J. Micraelius, *Syntagma historiarum politicarum* (Stettin 1654) itd. W grupie tej wymienić należy również dysertacje tematycznie dotyczące Pomorza, napisane przez przyszłych pomorskich pastorów lub pod kierunkiem pomorskich profesorów oraz inne druki związane z życiem ówczesnych szkół i uczelni. Do źródeł dotyczących dziejów Pomorza zaliczyć należy również różnorodny opis zjawisk życia społecznego, gospodarczego, czy politycznego, np.: F. Nicolai, *Nachricht von den Baumeistern, Bildhauern, Kupferstechern, Malern, Stukkaturern, und anderen Künstlern* (Berlin u. Stettin 1786) – wykaz artystów działających w XVIII w. w okolicach Berlina i Szczecina; *Pommerscher Kriegs-Postillion* (Leipzig 1677) – doniesienie o przebiegu najazdu szwedzkiego na Pomorze, w tym relacja z oblężenia Szczecina oraz Rugii przez sprzymierzone wojska duńskie i brandenburskie; Ch. G. N. Gesterding, „Pommersche Mannigfaltigkeiten” (Neubrandenburg 1796) – czasopismo rejestrujące życie codzienne Pomorza.

Wiele druków z kolekcji w sposób szczególny dotyczy Szczecina, zarówno tematycznie, jak i ze względu na autorów oraz oficyny drukarskie. W zbiorze reprezentowane są niemalże wszystkie warsztaty drukarskie Szczecina XVI – XVIII w.

Interesujący element charakterystyki prezentowanej kolekcji stanowią proveniencje. Ciekawy, lecz zarazem przykry jest fakt, że w obecnym zasobie znajduje się jedynie 14 druków z proveniencjami rodzimego Muzeum (pieczętki: Museum Stettin, Pommerisches Museum) oraz księgozbiórów z nim powiązanych (pieczętki: Bibliothek der Gesellschaft für Pom. Geschichte u. Altertumskunde in Stettin, Nautische Gesellschaft Stettin, Aus der Handbibliothek der Stadtischen Kupferstich Sammlung zu Stettin, Städtisches Naturwissenschaftliche Bibliothek Stettin z dopiskiem na kartkach grzbietu „Dohn”). Większość pozostałych znaków pro-

wieniencyjnych wskazuje na źródła pozamuzealne i stanowi jedno ze świadectw nie tylko losów pomorskich księgozbiórów, ale także historii regionalnych muzeów i szkół. Najwięcej druków w zbiorze BMNS sygnowanych jest pieczętkami bibliotek szkół Szczecina i Stargardu Szczecińskiego. Znaczną grupę stanowią proveniencje szczecińskich instytucji oraz osób. Inną grupę proveniencyjną tworzą dawne zbiory biblioteczne muzeów w Białogardzie i Drawsku Pomorskim, uzupełnione drukami z Koszalina. W pojedynczych przypadkach odnotowano pieczętki różnych instytucji ze Stralsundu, Erlingen, Gubina, Poznania, Berlina, czy Petczyc. Ponadto w około 70 drukach zarejestrowane zostały osobowe zapiski własnościowe, marginalia oraz ekslibrisy. Najcenniejszy zespół stanowią tu superexlibrisy książąt pomorskich odnotowane na XVI- i XVII-wiecznych dzietach teologicznych dotyczących Pomorza [5 tyt.]. Łączy je również jednolita oprawa: biała skóra na desce, ślepe tłoczenia oraz resztki okuć i klamer. Zidentyfikowane w zbiorze autografy pochodzą w większości spod ręki właścicieli ksiąg. Są to głównie profesorowie pomorskich szkół. Jednym z cenniejszych jest autograf dedykacyjny Paula Friedeborna (1572–1637) – miejskiego sekretarza i autora kroniki Szczecina.

Na koniec warto nadmienić, że stare druki w zasobie swoich muzealiów posiada również Muzeum Historii Miasta Szczecina (Oddział Muzeum Narodowego w Szczecinie). Pod względem ilościowym jest to zbiór niewielki – zaledwie jeden druk ulotny oraz osiem dzieł książkowych. Są to głównie druki dotyczące religii. Rarytasem wśród nich jest dzieło wydane w szczecińskiej oficynie Retów – *Parodiae in libros odarum Horatii* (Stettin 1634) – zawierające parafrazy poezji Horacego oraz poemat Lamberta Alarda (1602–1672) – *Laurifolia s. poematum juvenilium apparatus* opatrzone wstępem urodzonego w Koszalinie filozofa i pedagoga Davida Hopfa (1600–1660). Druk pochodzi z biblioteki kościoła w Trzebiatowie (Ex Biblioth. Treptovschen Templi.).

Pojedyncze druki kolekcji Biblioteki Muzeum Narodowego w Szczecinie prezentowano na wystawach stałych zorganizowanych w Muzeum: „Mecenas artystyczny Książąt Pomorza Zachodniego”, „Złoty wiek Pomorza. Sztuka na dworze książąt pomorskich w XVI i XVII wieku”, „Historia i kultura Szczecina XVII–XIX” oraz „Najstarsze karty z dziejów Szczecina”.

Kolekcja wymaga prac konserwatorskich, uzupełnień bibliograficznych oraz popularyzacji.

Fot. ze zbiorów BMNS

¹ Dziękuję za konsultacje merytoryczne: dr Janinie Kosman z Biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie oraz dr Agnieszce Borysowskiej, Alicji Łojko i Agacie Michalskiej z Książnicy Pomorskiej w Szczecinie